

LỄ NHẠC PHẬT GIÁO HUẾ: MỘT LOẠI HÌNH ÂM NHẠC TRUYỀN THỐNG ĐỘC ĐÁO VÀ HƯỚNG TIẾP CẬN CHO DU KHÁCH

Lê Đình Hùng*

Hiện nay, âm nhạc truyền thống Huế ít nhiều đã bị biến đổi theo hướng sân khấu hóa, thậm chí mất đi môi trường diễn xướng vốn có. Đối với lễ nhạc cung đình, nó đã được phục dựng, tôn vinh bởi giá trị lịch sử và nghệ thuật. Đồng thời, việc phục hồi lại các lễ tế quan trọng dưới triều Nguyễn đã tạo dựng cho lễ nhạc cung đình một không gian diễn xướng thích ứng. Nhằm đưa âm nhạc truyền thống Huế đến với du khách, lễ nhạc cung đình và ca Huế cũng đã được sân khấu hóa để trình diễn. Chúng trở thành một sản phẩm du lịch riêng có ở vùng đất cố đô.

Riêng lễ nhạc Phật giáo Huế, ngoài chức năng nghi lễ mang tính chất tôn giáo, nó còn chứa đựng một giá trị nghệ thuật được tích hợp từ những nét đặc thù trên con đường phát triển của Phật giáo Huế. Sự kết hợp một cách nhuần nhuyễn giữa truyền thống âm nhạc của Phật giáo với các dòng âm nhạc khác, đặc biệt là âm nhạc dân gian và cung đình, đã tạo nên những nét độc đáo của lễ nhạc Phật giáo Huế. Vì vậy, chúng tôi cho rằng, môi trường diễn xướng và những giá trị nghệ thuật của lễ nhạc Phật giáo Huế xứng đáng có một vị trí quan trọng trong quá trình giới thiệu di sản văn hóa Huế đến với du khách.

Trở lại với quá khứ, nhìn nhận từ con đường phát triển của Phật giáo, Huế vốn là nơi hội tụ của nhiều dòng Phật giáo, ngay từ thời tiền Việt, Phật giáo Bắc tông lẫn Nam tông đã được du nhập vào vùng đất này. Đến khi vùng Thuận Hóa sáp nhập vào lãnh thổ Đại Việt, Phật giáo cũng được các di dân mang theo trong hành trình Nam tiến của mình. Dưới thời các chúa Nguyễn với chủ trương xiển dương Phật giáo, Phật giáo Huế càng có cơ hội phát triển mạnh, để lại những dấu ấn quan trọng và tiêu biểu trên nhiều lĩnh vực của văn hóa Đàng Trong. Với vai trò là trung tâm của mình, Huế là nơi hội tụ nhiều tinh hoa, chôn giấu của nhiều vị cao tăng, đồng thời cũng là mảnh đất tốt để hệ thống nghi lễ được tổ chức một cách hoàn chỉnh, quy mô, có tính điển chế cao vào thời Nguyễn.

Lễ nhạc, cũng như các loại hình nghệ thuật Phật giáo khác, được chi phối bởi hệ thống triết học và quan niệm của tôn giáo này. Nhưng, trên mỗi vùng đất cụ thể, trong quá trình hội nhập và tiếp biến, Phật giáo của mỗi vùng đất đã có những cải biến linh hoạt để phù hợp với tâm lý cũng như quan niệm chung của dân chúng trên vùng đất đó. Lễ nhạc Phật giáo Huế cũng vậy, qua thời gian đã tạo riêng cho mình một dấu ấn, với những nét riêng biệt, trong dòng chảy âm nhạc truyền thống của dân tộc.

* Phân viện Văn hóa Nghệ thuật Việt Nam tại Huế.

Ngoài việc kế thừa truyền thống âm nhạc vốn có của Phật giáo, tiếp biến lễ nhạc Phật giáo Trung Hoa, lễ nhạc Phật giáo Huế còn khéo léo vận dụng các hình thức âm nhạc vốn có của vùng đất này nhằm mục đích truyền bá, duy trì đạo pháp. Việc kế thừa những khoa nghi, cho đến các bài tán tụng, theo pháp độ và kinh điển mà Phật giáo Trung Hoa đã thiết lập, đó là điều dễ nhận ra trong quá trình diễn xướng lễ nhạc Phật giáo Huế. Nhưng, âm điệu tán tụng cùng với âm nhạc phù trợ trong lễ nhạc Phật giáo Huế, trên phương diện ngũ âm, giai điệu và bài bản âm nhạc, thì lại hoàn toàn mang tính truyền thống của vùng văn hóa này. Chính vì thế, lễ nhạc Phật giáo Huế đã trút bỏ được nhiều màu sắc của lễ nhạc Phật giáo Trung Hoa, bằng những cải biến linh hoạt của mình.

Có thể nhận thấy, lễ nhạc Phật giáo Huế dễ dàng dung hợp được nhiều loại hình âm nhạc truyền thống khác, bởi vì đặc tính âm nhạc truyền thống của các dân tộc phương Đông và Việt Nam nói chung, cũng như âm nhạc truyền thống vùng Huế nói riêng, cho dù đã được ký âm, ghi lại bằng nhạc phổ, nhưng chúng thường có tiết tấu linh hoạt, không chuẩn hóa cao độ và trường độ như âm nhạc phương Tây, cho nên, mỗi trường phái, hay mỗi người thể hiện, không phải hoàn toàn là phiên bản của nhau, mà điều đó còn tùy thuộc trình độ thẩm âm, sự tài hoa, tâm trạng, của từng người. Điều này lý giải cho việc vận dụng âm nhạc truyền thống vùng văn hóa Huế, kể cả âm nhạc cung đình, dù đã được diễn chế và trở thành quy tắc bắt buộc đối với các nhạc công khi biểu diễn, nhưng vẫn được thể hiện trong lễ nhạc Phật giáo Huế một cách hài hòa.

Sự linh động của Phật giáo Huế, vì mục đích hoằng pháp lợi sinh, đã vận dụng tối đa những lợi thế âm nhạc vốn có của vùng đất này để chuyển hóa vào trong nghi lễ. Trên chất liệu ca từ không thể vượt ra ngoài giáo lý nhà Phật, việc vận dụng các hình thức âm nhạc truyền thống nhằm tạo nên sự sinh động truyền cảm, thu hút lòng người đến với Phật pháp, truyền bá giáo lý, chuyển hóa nhân tâm là một thành công về Phật sự của các nhà hoằng pháp mà vai trò lễ nhạc Phật giáo Huế cần phải khẳng định.

Mỗi một thể loại âm nhạc đều có một đời sống xã hội riêng, một môi trường diễn xướng chuyên biệt và mang một chức năng xã hội nhất định. Đối với lễ nhạc Phật giáo Huế, âm nhạc gắn bó chặt chẽ với nghi lễ, đó là một thực thể không tách rời. Theo quan niệm của Phật giáo, nghi lễ là phương tiện bày tỏ lòng thành kính tri ân tam bảo, quốc gia, phụ mẫu... đồng thời cũng là phương tiện để cứu độ chúng sinh. Do vậy, lễ nhạc Phật giáo, khi tham gia vào các nghi lễ trở thành tiếng nói huyền diệu, có khả năng giao cảm với trời đất, thần linh, tổ tiên... và có sức mạnh lay động lòng người. Âm nhạc được sử dụng trong mỗi một nghi lễ của Phật giáo đều có một chức năng và tác dụng rất cụ thể. Điều đó không chỉ riêng cho người hành lễ mà còn cho cả những người xung quanh tham dự, và có thể tùy ứng cho tất cả pháp giới.

Các hình thức âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo Huế được vận dụng một cách linh hoạt. Có thể nói, điều chính yếu được chú trọng của lễ nhạc Phật giáo Huế là thanh nhạc. Tương ứng với mỗi buổi lễ có các bài tán, tụng, niệm, xướng, dẫn, bạch, vịnh, thỉnh, ngâm, thai... phù hợp. Còn các nhạc cụ chỉ

Tán tụng trong Trai đàn chẩn tế

Ban nhạc lễ Phật giáo

đóng vai trò thứ yếu, bổ trợ cho nghi lễ nhưng nó góp phần làm cho buổi lễ trở nên trang nghiêm, long trọng, thu hút được lòng người, hướng con người đến với đạo pháp, thâm nhập giáo lý của nhà Phật. Trong mỗi cách thể hiện đó, âm điệu, ca từ của kinh sư được hòa cùng với thanh âm của pháp khí, nhạc cụ tạo nên sự hài hòa, hô ứng, bổ trợ cho nhau cùng phát huy tác dụng.

Tính chất hùng tráng, trang nghiêm, cao quý của đại nhạc, tính chất sâu lắng, vui tươi, êm dịu của tiểu nhạc, trong âm nhạc cung đình, được vận dụng vào lễ nhạc Phật giáo Huế một cách linh hoạt. Đối với các bài bản không có lời ca đi kèm, so với âm nhạc chính thống được diễn chế ở cung đình, khi diễn tấu trong không gian nghi lễ Phật giáo hầu như không có sự khác biệt lớn. Những bài bản như: *Tam luân cửu chuyển*, được tấu lên mở đầu cho một đại lễ, lúc thượng phan sơn thủy, dịp khánh hỷ...; Còn *Đặng đàn kép*, *Đặng đàn đơn*... được dùng cung nghinh chư tăng, thỉnh sư đăng tòa hành lễ, thuyết pháp...; Và *Long ngâm (âm)* được dùng rất linh động khi chủ sám niệm hương hay đàn xen vào những khoảng trống của buổi lễ, khi không có lời ca của các kinh sư...

Riêng các bài bản có lời ca được lấy từ các câu kinh, tuyển chọn những bài kệ. Những hình thức ca từ này, mỗi khi được các kinh sư tán tụng trong các nghi lễ đều thể hiện tính nhạc. Những bài bản của âm nhạc cung đình, đặc biệt là bài *Bình bán* trong *Thập thủ liên hoàn* (mười bản ngữ), được thay đổi cung bậc sao cho phù hợp với các lời ca của các kinh sư trong quá trình diễn xướng. Thông thường điệu thức Bắc của âm nhạc cung đình, mang tính chất trang nghiêm, vui tươi, trong sáng, được gọi là hơi khách hay hơi thiên, dùng để tán dương Phật pháp, ngợi ca công đức của Phật và chư vị Bồ tát.

Tính chất trầm lắng, man mác buồn, âm hưởng của điệu Nam, hơi ai, được vận dụng trong các bài tán tụng của Phật giáo để chuyển tải triết lý vô ngã, vô thường, những huyền ảo của cuộc sống, khổ đau của đời người... trong các dịp tang lễ, cầu siêu, cúng linh, chẩn tế cô hồn, giải oan bạt độ...

Bên cạnh đó, những bài bản của âm nhạc dân gian vẫn được đưa vào diễn tấu trong nghi lễ Phật giáo Huế. Chẳng hạn *Thái bình*, *Cách giải*, *Tam thiên*, *Tứ châu*, *Lai kinh*, *Tán trạo*... và ngay cả bài *Phân hóa* diễn tấu trong lúc đốt vàng mã ở đình, miếu, từ đường, tư gia... và nhiều lễ tế khác trong dân

gian cũng được vận dụng. Không chỉ như vậy, những làn điệu hò, lý, ngâm thơ, tùy vào từng lúc, cũng được vận dụng một cách triệt để. Tất cả làm cho lễ nhạc Phật giáo Huế trở nên phong phú đa dạng hơn trong thể hiện.

Đỉnh cao của loại hình âm nhạc này, được tập trung vào các giai điệu của các bài tán. Trong nghi lễ Phật giáo Huế, giai điệu tán rất phong phú, mỗi một bài có thể được tán với nhiều cung bậc khác nhau. Có thể tán theo hơi thiên hoặc hơi ai và có thể tán theo lối tán rơi, tán xấp, tán trạo... Các bài tán chủ yếu dùng những hình thức kệ.⁽¹⁾ Ngoài các lối tán ra, kinh sư có thể dùng lối ngâm, đọc, xướng, dẫn... vẫn phát huy hiệu quả chuyển tải ý nghĩa của nó trong các nghi lễ Phật giáo. Bởi, bản thân các bài kệ, chúng là những bài ca, được đúc rút từ những điệu lý của kinh Phật, hay thể hiện sự chứng ngộ, trải nghiệm của các thiền sư. Trong các nghi lễ Phật giáo Huế, các bài tán dù thể hiện ở phương thức nào cũng trở thành phương tiện hữu hiệu để khai ngộ chúng sinh.

Âm nhạc và nghi lễ được hòa quyện vào nhau rồi trở thành tiếng nói vi diệu, chuyển hóa lòng người, hướng con người đến với đạo pháp. Âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo Huế góp phần đưa con người thâm nhập vào giáo lý từ bi, hỷ xả, vô ngã, vị tha... hướng con người đến cuộc sống lành mạnh, hướng thượng, mang lại cuộc sống an lạc, hạnh phúc trong thực tại. Lễ nhạc Phật giáo không chỉ là một pháp môn, một phương tiện của những bậc tu hành, mà còn là một loại hình nghệ thuật có mối quan hệ mật thiết với mọi đối tượng “thính pháp văn kinh”, gắn liền với yếu tố văn hóa tâm linh của con người, một phần cuộc sống tinh thần của người dân xứ Huế.

Dẫu, có thể chỉ là vô tình trong lĩnh vực nghệ thuật, nhưng Phật giáo Huế đã tạo nên một dòng âm nhạc độc đáo, không chỉ là một sản phẩm văn hóa phi vật thể đặc sắc của Huế mà còn của Việt Nam.⁽²⁾

Do tính chất đặc thù của lễ nhạc Phật giáo, âm nhạc gắn bó chặt chẽ với nghi lễ nên không thể tách riêng phần âm nhạc ra để thể hiện, như một số loại hình âm nhạc khác. Nếu đưa lễ nhạc Phật giáo thành một loại hình dịch vụ để phục vụ du khách, bằng cách sân khấu hóa, thiết kế bài bản, chiêu tập kinh sư, nhạc công, ấn định thời gian diễn xướng... để bán vé cho du khách thưởng lãm, như ca Huế, nhã nhạc là điều không cần thiết. Bởi làm như vậy sẽ mất đi tính thiêng liêng của loại hình giáo nhạc này. Rõ ràng, điều này khó có thể chấp nhận từ đối tượng diễn xướng là những người tu hành.

Để lễ nhạc Phật giáo Huế đến được với du khách, con đường tiện lợi nhất đó chính là giới thiệu cho du khách đến trực tiếp tham dự các nghi lễ của Phật giáo. Trong tất cả các nghi lễ thường nhật, thường nguyệt, thường niên và các nghi lễ đặc biệt của Phật giáo Huế, bao giờ cũng toát lên những nét đặc trưng về âm nhạc riêng có ở vùng đất này. Tuy nhiên, người hướng dẫn cần phải dẫn giải, giới thiệu giúp cho du khách có thể khám phá, trải nghiệm. Đó cũng là một cách làm tăng thêm sức hấp dẫn của du lịch Huế nói chung và du lịch Phật giáo Huế nói riêng.⁽³⁾

Trong các tuyến lễ hành ngoài việc được nghe, nhìn hệ thống nghi lễ vừa đề cập một cách thụ động, chúng ta cũng nên nghĩ đến một tuyến du lịch khác mà du khách được trực tiếp tham gia hành lễ một cách chính thức vào nghi lễ của Phật giáo Huế, tất nhiên điều đó phải được thỏa thuận và có sự nhất trí của nhà chùa. Ở đó trước khi được hòa nhập vào không gian nghi lễ, du

khách có thể được nghe chính những người diễn xướng nói về những điều vi diệu của nghi lễ, nội dung của ca từ, những nét đặc trưng của các bài bản, giá trị nghệ thuật của âm nhạc, tác dụng về mặt tâm linh mà lễ nhạc mang lại...⁽⁴⁾

Theo chúng tôi, nếu đưa lễ nhạc Phật giáo Huế đến với du khách như vừa trình bày, thì cũng nên nhìn nhận cách làm đó là một phương tiện hoằng pháp, theo tinh thần "...dục令 chúng sinh khai, thị, ngộ, nhập Phật chi tri kiến" của Phật giáo Đại thừa.

L Ñ H

CHÚ THÍCH

- (1) Kệ là một thể loại văn học, có hình thức gắn với thơ, kiểu câu 7 chữ, 5 chữ, 4 chữ, có khi lại đan xen các kiểu câu này với nhau trong một bài.
- (2) Trong khuôn khổ của một bài viết chúng tôi không thể trình bày hết những đặc trưng của lễ nhạc Phật giáo Huế, để hiểu thêm độc giả có thể tham khảo: Nguyễn Hữu Thông [chủ biên], Nguyễn Thị Tâm Hạnh, Lê Đình Hùng, Lê Thọ Quốc (2008). *Nhạc lễ Phật giáo xứ Huế*, Thành phố Hồ Chí Minh, Nxb Văn nghệ.
Tài liệu vừa nêu trên cũng là tài liệu tham khảo chính trong bài viết này.
- (3) Có thể các công ty lữ hành, khai thác kết hợp thưởng thức lễ nhạc Phật giáo Huế với các loại hình du lịch như tham quan, chiêm bái, kỳ nguyện, ẩm thực... trong một tuyến du lịch Phật giáo Huế mà lễ nhạc như một điểm nhấn thú vị.
- (4) Có người hiểu biết dẫn giải là điều rất cần thiết, nếu không du khách khó có thể lĩnh hội được hết những nét độc đáo của lễ nhạc Phật giáo Huế. Chẳng hạn, phần lớn ca từ trong lễ nhạc Phật giáo Huế đều sử dụng từ Hán-Việt, đây là một điểm du khách khó có thể hiểu được ý nghĩa chuyển tải thông qua ca từ, mà thanh nhạc là điểm chính yếu của nghi lễ.

TÓM TẮT

Lễ nhạc Phật giáo Huế, ngoài chức năng nghi lễ mang tính chất tôn giáo, nó còn chứa đựng một giá trị nghệ thuật độc đáo. Đó là sự kết hợp một cách nhuần nhuyễn giữa truyền thống âm nhạc của Phật giáo với các dòng âm nhạc khác, đặc biệt là âm nhạc dân gian và âm nhạc cung đình. Lễ nhạc Phật giáo Huế không chỉ là một pháp môn, một phương tiện của những người tu hành, mà còn có mối quan hệ mật thiết với yếu tố văn hóa tâm linh của con người, một phần cuộc sống tinh thần của người dân xứ Huế. Do âm nhạc gắn bó chặt chẽ với nghi lễ nên lễ nhạc Phật giáo Huế gần như bảo tồn khá nguyên vẹn những yếu tố của âm nhạc truyền thống mà không bị biến đổi theo hướng sân khấu hóa như một số loại hình âm nhạc truyền thống khác. Môi trường diễn xướng và những giá trị nghệ thuật của lễ nhạc Phật giáo Huế xứng đáng có một vị trí quan trọng trong quá trình giới thiệu di sản văn hóa Huế đến với du khách. Tuy nhiên, làm thế nào để phổ biến lễ nhạc Phật giáo Huế vừa đảm bảo không gian và điều kiện diễn xướng vốn có, vừa tạo nên một sản phẩm đặc sắc, được nhìn nhận như sản phẩm văn hóa-du lịch, đó là tinh thần và hướng gợi mở của bài viết này.

ABSTRACT

BUDDHIST RITUAL MUSIC OF HUẾ: A DISTINCTIVE TYPE OF TRADITIONAL MUSIC AND HOW TO INTRODUCE IT TO TOURISTS

Besides its religious function, the Buddhist ritual music of Huế boasts its distinctive artistic value. It is a clever combination of the traditional Buddhist music with other schools of music, above all, the folk music and court music. The Buddhist ritual music of Huế is not only a means for the practice of Buddhism, but it also keeps its relation with human spiritual culture, an integral part of the spiritual life of Huế people. Since its music is closely related with the religious rites, the Buddhist ritual music of Huế almost preserves wholly its traditional musical elements, which has not been adapted to the stage as the other types of music have. The performance medium and the artistic value of the Buddhist ritual music of Huế deserve great attention in the course of the introduction of this music to the tourists. However, to introduce the Buddhist ritual music of Huế to the public and preserve its original performance medium and atmosphere and, at the same time, create a superb work to be recognized as a cultural-touristic product is the issue this article aims to cope with.